
FƏNN KURRIKULUMLARINDA MƏZMUN STANDARTLARI

AFƏT SÜLEYMANOVA

Təhsil Nazirliyinin aparıcı məsləhətçisi

afetstf@mail.ru

Məqalədə fənn kurikulumlarının tərkib hissəsi olan məzmun standartları, onun komponentləri şərh edilir. Standartların strukturunu şərh edərək onun məzmununu ifadə edən bilik kateqoriyalarının və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini əks etdirən taksonomiyaların təlimin təşkilində rolu açıqlanır. İbtidai təhsil pilləsi üzrə ana dili, riyaziyyat, fiziki tərbiyə, təsviri incəsənət fənn kurikulumlarından verilən nümunələr əsasında göstərilən məsələlərə aydınlıq gətirilir.

Keçən əsrin sonu və əsrimizin əvvəlləri Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr nəticəsində cəmiyyətimizin yeni inkişaf yolu müəyyənleşdi. Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid sənayenin yeni əsaslarını inkişaf etdirdi və informasiya əsri iş yerlərinə yeni tələblər gətirdi. Bütün bu amillər cəmiyyətin iqtisadi, ictimai və mədəni inkişafında inkar edilməz rolunu oynayan təhsilin yeniləşməsi, müasirləşməsi ideyasının bir daha aktuallaşdırdı. Təhsil sistemi sürətli iqtisadi və ictimai dəyişikliklər dünyasında şagirdin daimi uğuruna zəmin olmalı idi. Öz həyat və fəaliyyətini düzgün təşkil etməklə cəmiyyət üçün faydalı olan, həyatı boyu təhsilini davam etdirməyi bacaran, tənqidi düşüncəni fəal tənqidçi, ictimaiyyətçi, idarəçi bir şəxsiyyəti, demokratik cəmiyyətin vətəndaşını yetişdirmək təhsilin qarşısında duran əsas vəzifəyə çevrildi. 1999-cu ildə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" Azərbaycan təhsilinin yeni inkişaf yollarını müəyyənleşdirdi [1]. Bütün bunlarla bağlı ulu öndərimiz öz tövsiyələrini verərək demişdir: *"Mənim sizə tövsiyəm ondan ibarətdir ki, islahatları düşünülmiş qaydada*

apararsınız, formalizmə, konyunkturaya yol verməyəsəniz, Azərbaycanın milli ənənələrinin üstündən keçməyəsəniz. Bunlar həqiqətən lazımdır ki, həm Azərbaycan təhsilini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsili səviyyəsinə ardıcıl surətdə çatdırsın, həm də burada səhvlər buraxılmasın, mövcud yaxşı işlər pozulmasın".

Dünya təhsilinin qabaqcıl təcrübəsini öyrənmək, mütərəqqi cəhətlərini milli və tarixi dəyərlərimizi nəzərə almaqla tətbiq etmək, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab vermək, bütün şagirdlərin təlim nəticələrini yüksəltməklə ümumtəhsilin keyfiyyətini artırmaq, Azərbaycanda şəxsiyyət-yönümlü və nəticəyönümlü təhsilin gerçəkləşməsinə nail olmaq bu proqramın qarşıya qoyduğu əsas məsələlərdir. Hazırda aparılan məzmun islahatları bu mühüm vəzifələrin reallaşmasına, standartlara əsaslanan təhsil sisteminin qurulmasına xidmət edir.

Avropada kurikulumun tarixi qədim olsa da, təhsilin standartlaşması 80-ci illərdə ABŞ-da həyata keçirilməyə başlanmışdır. Təhsildə Keyfiyyət Milli Komissiyasının "Millət təhlükədədir!" başlıqlı hesabatında deyilirdi: *"Biz faktiki olaraq keyfiyyətsiz təhsillə özümüzü tərkiləmişik.*

Cəmiyyətin təhsil əsasları iflasa uğradıqca xalq, milləti və onun gələcəyini təhlükə altına alır" [2]. Standartlara əsaslanan təhsil sisteminin qurulması bu ciddi vəziyyətdən çıxış yolu hesab edildi və bu istiqamətdə geniş bir hərəkət başlandı. ABŞ-da standart hərəkətinin memarı hesab edilən D.Raviç təhsil standartlarının məntiqi əsaslandırılmasını belə təqdim edir: *"Biz binaların, körpülərin, yolların, tunellərin tikintisini idarə etmək üçün mükəmməl standartlara ehtiyac duyuruq. Ucuz iş insan həyatı üçün təhlükə mənbəyidir. Biz içdiyimiz su, aldığımız hava, qəbul etdiyimiz qidanı da qorumaq üçün standartlara riayət edirik. Standartlar ona görə yaradılır ki, onlar həyat fəaliyyətini yüksəldir. Standartlar gündəlik həyatımızda dəyişikliklər etdiyi kimi, təhsilin də keyfiyyətinin yüksəldilməsinin təminatçısı olacaqdır"* [3].

Təhsil standartları azlığın subyektiv mülahizələri əsasında tərtib edilə bilməz. Cəmiyyətin təhsildə maraqlı olan bütün təbəqələrinin nümayəndələri standartların yaradılmasında iştirak edir. Buraya şagirdlər, müəllimlər, valideynlər, təhsil idarəçiləri, fənn üzrə mütəxəssis alimlər, pedaqoq və psixoloqlar, hakimiyyət dairələrindən nümayəndələr, işgüzar adamlar dəvət olunurlar. Hər kəs öz ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından standartların tərtibində fəal iştirak edərsə, sonda hərtərəfli düşünülmüş, cəmiyyətin təhsilə sifarişi kimi dəyərləndirilə bilən bir sənəd yaranmış olur.

Sözün əsl mənasında, cəmiyyətin ehtiyaclarına cavab verən təhsil standartlarının yaradılmasına nail olmaq üçün standart yaradıcıları əsas mənbələri müəyyən etməlidirlər. Təhsil standartları hazırlanmazdan əvvəl aşağıdakı məsələlərlə bağlı cəmiyyətdə araşdırmalar və təhlillər aparılmalıdır:

- ⇒ *cəmiyyətin tələb və ehtiyacları araşdırılmalı;*
- ⇒ *şagirdlərin ehtiyac və maraqları öyrənilməli;*
- ⇒ *ölkə daxilində və onun hüdudlarından kənarında fənn mütəxəssislərinin təcrübəsi*

öyrənilməlidir.

Sosial sorğular, araşdırmalar, təhlillərdən əldə edilən qənaətlərə əsaslanaraq ilkin mərhələdə yaradılmış təhsil standartları həm də ölkənin təhsil siyasəti baxımından nəzərdən keçirilməli, eləcə də psixolo-giya baxımından əsaslandırılmış olmalıdır.

Fənn kurikulumlarında fənnin məzmunu standartlar şəklində ifadə olunur. Məzmun standartları şagirdlərdən gözlənilən ümumi təlim nəticələrini fənnin imkanları baxımından xüsusiləşdirir. Hər bir standart iki mühüm komponentdən ibarətdir: məzmun (bilik) və fəaliyyət (bacarıq). Standartlar öyrədiləcək məzmundan xəbər verir və bacarığın xüsusiyyətini göstərir. Yəni nəyin öyrədiləcəyi və öyrədilənlərin necə nümayiş etdiriləcəyi aydın təsvir edilir. Hər bir standart alt-standartlarla müşayiət edilir. Tədqiqatçılar alt-standartları aşağıdakı kimi səciyyələndirirlər:

1. *Alt-standartlarda mürəkkəb fikirlər daha sadə fikirlərə bölünür.*

2. *Alt-standartlar təlim məqsədlərinin müəyyən olunması üçün zəmin olan komponentləri əks etdirir.*

3. *Sinifdən-sinfə keçdikcə alt-standartlar dəyişir.*

Bu xüsusiyyətlərin hər birini daha ətraflı nəzərdən keçirək.

1. *Alt-standartlarda mürəkkəb fikirlər daha sadə fikirlərə bölünür.*

Milli Kurrikulumda müəyyən edilmiş ümumi təlim nəticələri fənnin səciyyəvi cəhətlərindən çıxış edərək xüsusiləşdirilsə də, ayrı-ayrı mövzuların təlim məqsədlərinin müəyyənlənməsi üçün onların ümumiliyi qorunub saxlanılır. Bu ümumilik müxtəlif təlim məqsədlərinə nail olunarkən həmin standartlara dönə-dönə müraciət etmək imkanını genişləndirir. Təhsilin hər hansı mərhələsinin sonu üçün müəyyənlanmış məzmun standartı müxtəlif mövzuların tədrisi zamanı təlim prosesinin hədə-finə çevrilir.

Ümumiliyin qorunub saxlanması məzmun standartlarında fikir mürəkkəbliyi

yaradır. Bu mürəkkəbliyə alt-standartlarda aydınlıq gətirilir. Mürəkkəb fikrin sadə fikirlərə bölünməsi müəllim fəaliyyətinin düzgün təşkilinə şərait yaradır. Ana dili kurikulumunda [4] I sinif üzrə məzmun standartının alt-standartlarda sadə fikirlərə necə bölündüyünü aşağıdakı nümunədə müşahidə etmək olar:

1.2. Şagird şifahi nitq bacarıqlarına malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.2.1. Müşahidə etdiyi əşya, hadisələr haqqında və şəkillər üzrə danışır.

1.2.2. Dialoqlarda sadə nitq etiketlərindən istifadə edir.

1.2.3. Nitqində sadə bədii ifadələrdən istifadə edir.

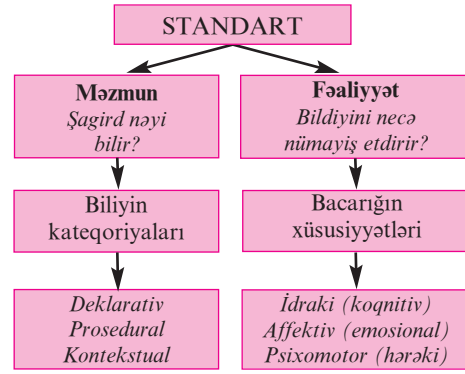
1.2.4. Nitqində müvafiq jest və mimikalarından istifadə edir.

"Şifahi nitq bacarığı" kimi ifadə edilmiş məzmun alt-standartlarda konkretləşdirilərək təlimin müəllim tərəfindən düzgün təşkil edilməsinə yardımçı olur. Alt-standartlardan aydın olur ki, şagird müşahidə etdiyi əşya və hadisələri, şəkilləri, nitq etiketlərini, dialoqun şərtlərini, sadə bədii ifadələri, müvafiq jest və mimikaları tanımalı və ya bilməlidir.

Alt-standartlar məzmun komponenti üzrə sadələşdirildiyi kimi, fəaliyyət komponenti üzrə də aydınlaşdırılır. Məzmun standartında fəaliyyət "nümayiş etdirmək" feli ilə ifadə edilmişdir. Alt-standartlarda nümayiş etdirməyin monoloji və dialoji nitq imkanları göstərilir. Yəni şagird nitq bacarıqlarını nümayiş etdirmək üçün müxtəlif mövzularda, müxtəlif nitq etiketlərinə riayət edərək həm monoloq, həm də dialoq şəraitində danışmalıdır.

2. Alt-standartlar təlim məqsədlərinin müəyyən olunması üçün zəmin olan komponentləri əks etdirir.

Standartlarda öz əksini tapan məzmun və fəaliyyət alt-standartlarda məzmun üzrə biliyin kateqoriyaları, fəaliyyət üzrə bacarığın xüsusiyyətləri baxımından konkretləşdirilir ki, bunlar da təlim məqsədlərinin müəyyən olunmasına şərait yaradır (şəkil 1).

Şəkil 1. Standartın məzmun və fəaliyyət komponentləri

Biliyin kateqoriyaları

Biliyin kateqoriyaları baxımından ümumi xarakter daşıyan məzmun alt-standartlarda hissələrə bölünərək biliyin *deklarativ*, *prosedural* və *kontekstual* adlanan üç böyük kateqoriyasından birinə aid olur.

■ *Deklarativ bilik* hər hansı bir anlayışın dərk edilməsi kimi qəbul edilə bilər. Bu bilik növü verilən fənlə bağlı mühüm informasiyalar kimi dəyərləndirilir. Mütəxəssislər deklarativ biliyi Blumun taksonomiya-sında [5] altı mərhələnin ən aşağı iki mərhələsi olan bilmə və anlama ilə də əlaqələndirirlər. Deklarativ bilik yaddaşa əsaslanır. Bunlar fənlərə aid mühüm terminlər, ifadələr, təriflərdir ki, şagirdlərin onları bilməsi təlimin sonrakı mərhələsinin təşkili üçün çox vacibdir. Deklarativ biliklərdən şagirdin idraki fəaliyyətinin təşkilində düzgün istifadə edilməlidir.

■ *Prosedural bilik* prosesi ehtiva edir. Bu bilik növü hər hansı fənn üzrə mühüm vərdiş və proseslər kimi qəbul edilə bilər. Problemin həlli zamanı istifadə edilən biliklər prosedural biliklər hesab edilir. Prosedural biliyin deklarativ bilikdən fərqi ondan ibarətdir ki, bu biliklər tapşırıqların yerinə yetirilmə prosesində tətbiq edilir. Bu səbəbdən prosedural biliyi Blumun taksonomiyasında tətbiq mərhələsi ilə əlaqələndirmək olar.

■ *Kontekstual bilik* hər hansı prosesdə əldə edilən yeni informasiya və ya müəyyən informasiyalara tətbiq edildikdə yeni məna alan proseslər kimi dəyərləndirilir.

ləndirilir. Kontekstual nəzəriyyəyə əsasən təlim o zaman baş verir ki, şagird öz bilik dairəsi çərçivəsində yeni informasiyalar və ya biliklər emal etsin. İnfomasiyaların emalı məzmununda yeni məna axtarmaqla və həmin mənalara inandırıcı şəkildə əlaqələndirməklə həyata keçirilir.

Bilik kateqoriyalarının standartlar üzrə uyğun nisbətlərdə bölgüsü aşağıdakı məsələlərin nəzərə çatdırılmasına və həyata keçirilməsinə xidmət edir:

* *İnfomasiyalar yaddaşda mühafizə edilməli deyil, onlar problemin həllində səmərəli istifadə edilməlidir.*

* *İnfomasiyalar şagirdlər tərəfindən yeni infomasiyaların yaradılmasına yardımçı olmalıdır [7].*

Birinci sinif riyaziyyat kurikulumunda [8] "Cəbr və funksiyalar" məzmun xətti üzrə tərtib edilmiş 2.1. nömrəli standart və onun alt-standartlarında bu məsələlər aşağıdakı kimi öz əksini tapmışdır:

2.1. Şagird ədədi və dəyişənli ifadələr haqqında təsəvvürü olduğunu nümayiş etdirir.

2.1.1. Sadə ədədi ifadələri oxuyur və yazır.

2.1.2. Sadə ədədi ifadələrin qiymətini hesablayır.

2.1.3. Dəyişənli ifadələr haqqında ilkin təsəvvürü olduğunu nümayiş etdirir.

2.1.4. Şifahi şəkildə söylənmiş riyazi fikri yazılı ifadə edir.

Təqdim edilən nümunədə bilik kateqoriyalarının hər üçü alt-standartlarda öz əksini tapmışdır.

2.1.1. kimi kodlaşdırılmış birinci alt-standartda şagird sadə ifadələri oxuyur, yəni infomasiya əldə etməlidir, 2.1.3. kimi kodlaşdırılmış alt-standartda isə malik olduğu infomasiyanı xatırladığını hər hansı yolla nümayiş etdirməlidir. Bu alt-standartlarda şagirdən prosedural, yəni tətbiqi bilik tələb olunmur. Göründüyü kimi, nümunələrdə təqdim edilən bilik deklarativ bilikdir.

2.1.2. kodu altında təqdim edilən alt-standartda şagirdənlən gözlənilən nəticə ədədi ifadələrin qiymətinin hesablanmasıdır. Bunun üçün şagird müəyyən prosedural biliklərə malik olmalıdır. O bilməlidir ki, ədədi ifadələri toplayarkən doğru cavab almaq üçün əvvəl toplama, sonra çıxma əməlini yerinə yetirməli, eləcə də toplama və çıxmanın ən əlverişli yollarından istifadə etməlidir. Odur ki, bu alt-standartın məzmununun prosedural bilik kateqoriyasına aid olduğu şübhəsizdir.

2.1.4. kodu ilə verilən alt-standartda bilik infomasiyalara tətbiq edildikdə yeni məna alan proses kimi dəyərləndirilə bilər. Odur ki, bu standart kontekstual bilik kateqoriyasına aiddir.

Riyazi imla şəklində aldığı infomasiyanı ədədi ifadələrə çevirib yazan şagird əldə etdiyi məlumatı yeni kontekstdə tətbiq etmək imkanı əldə edir. Bu standartlar şagirdin anlama və tətbiq bacarıqlarının inkişafına xidmət göstərir, onun yenitipli məlumatın istehlakçısı olmasına şərait yaradır.

Fəaliyyətin xüsusiyyətləri

Məzmun standartlarında fəaliyyət taksonomiyaların köməyi ilə sistemləşdirilir. Müxtəlif taksonomiyalardan yalnız üçü – idraki, emosional və psixomotor taksonomiyalar mütəxəssislər tərəfindən təhsil üçün əhəmiyyətli hesab edilmişdir.

İdraki fəaliyyəti əks etdirən standartlar, ilk növbədə, intellektual bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənir. B.Blumun [5] adı ilə bağlı olan fundamental idraki taksonomiyalarda düşünmə bacarıqları sadədən mürəkkəbə doğru mərhələlərə görə təsnif edilir. Bu taksonomiya ona görə fundamentaldir ki, sonrakı, daha mürəkkəb idraki bacarıqların (problem həllətmə, mühakiməyürütmə, isbatetmə, əlaqələndirmə) əsasını təşkil edir. Fənn üzrə məzmun standartlarının fəaliyyət (bacarıq) komponentinin tərtibində idraki bacarıqlar sistemli şəkildə

işlənir. Sistemlilik heç də elə başa düşülməməlidir ki, aşağı sinif standartlarında idraki taksonomiyaların aşağı mərhələləri, yuxarı siniflərdə isə yuxarı mərhələləri əhatə olunmalıdır. Standart mütəxəssisləri hesab edirlər ki, idraki taksonomiyaların bütün mərhələləri hər bir sinif üzrə standartlarda öz əksini tapmalıdır. Lakin həmin mərhələlər hər sinifdə şagirdlərin yaş həddi nəzərə alınmaqla sinifdən-sinifə, sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf etdirilməlidir. Kurrikulum nəzəriyyəçiləri standart tərtibatçılarına kömək məqsədi ilə təhsil üçün yararlı hesab edilən hər üç taksonomiyanın bütün mərhələlərini ifadə edən felləri müəyyənləşdirmişlər. Fellər, ümumiyyətlə, bacarıqların ifadə edilməsində çox mühüm göstəricidir. Fel idraki bacarığın taksonomiyanın hansı mərhələsinə aid olduğunu əks etdirir. N.Gronland bu məsələ ilə bağlı araşdırmalarında taksonomiyaların mərhələlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini (cədvəl 1) və onları əks etdirən felləri (cədvəl 2) müəyyən etmişdir [9].

Cədvəl 1. Blum taksonomiyasının mərhələlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Mərhələ	Fəaliyyətin xüsusiyyətləri
Bilmə	<i>Yadda saxlama; xatırlama, tanıma; yadına salma</i>
Anlama	<i>İzah etmə; məsələni bir ifadə vasitəsindən digər ifadə vasitəsinə çevirmə; öz sözləri ilə təsvir etmə</i>
Tətbiq etmə	<i>Problem həll etmə; müəyyən nəticələr əldə etmək üçün informasiyaları tətbiq etmə</i>
Təhlil etmə	<i>Bir yerdə necə mövcud olduğunu göstərmək üçün parçalama, bölmə; ünsiyyətin əsasını təşkil edən strukturu tapma; motivləri müəyyənləşdirmə</i>
Sintez etmə	<i>Həm şifahi formada, həm də fiziki obyekt ola bilən unikal (yeganə), orijinal (ilk) məhsulun yaradılması</i>
Dəyərləndirmə	<i>Məsələ haqqında mühüm qərarlar çıxarma; mübahisələri və ya fikir müxtəlifliklərini həll etmə</i>

Cədvəl 2. Blum taksonomiyasının mərhələlərini ifadə edən fellər

Mərhələ	Fəaliyyət göstəriciləri olan fellər
Bilmə	<i>Müəyyən edir, təsvir edir, sadalayır, sıralayır, seçir</i>
Anlama	<i>Fərqləndirir, izah edir, nümunələr gətirir</i>
Tətbiq etmə	<i>Dəyişir, hesablayır, istifadə edir, işlədir, nümayiş etdirir</i>
Təhlil etmə	<i>Ayırır, hissələrə bölür, əlaqələndirir, fərqləri əsaslandırır, müəyyən edir</i>
Sintez etmə	<i>Yaradır, tərtib edir, yazır, ifadə edir</i>
Dəyərləndirmə	<i>Müqayisə edir, qarşılaşdırır, mühakimə yürüdüür</i>

İdraki taksonomiyanın mərhələlərini ifadə edən fellər cədvəli standartlarda verilən bacarığın xüsusiyyətinin müəyyənləşdirilməsində müəllimlərə, qiymətləndirmə mütəxəssislərinə, dərslük müəlliflərinə öz fəaliyyətlərini düzgün təşkil etməkdə yardımçı vasitədir.

Yuxarıdakı cədvəllər əsasında standartın araşdırılması ilə təlimin təşkili və şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı bütün mühüm məlumatlar əldə edilə bilər. Ana dili fənn kurrikulumunda (I sinif) [4] "Danışma" məzmun xətti üzrə verilmiş standartın fəaliyyət xüsusiyyətini müəyyən edək. Standartda verilən "nümayiş etdirir" feli alt-standartda aydınlaşdırılarkən nümayiş etdirməyin yolları müəyyənləşir. Bununla, onun idraki taksonomiyanın hansı mərhələsində reallaşmasının nəzərdə tutulduğu açıqlanır.

2.1. Qarşılaşdığı yeni sözlərin mənasını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.

2.1.1. Rast gəldiyi yeni əşya və hadisələri adlandırır.

2.1.2. Öyrəndiyi yeni sözlərin mənasını sadə formada izah edir.

2.1.3. Yaxınmənalı və əksmənalı sözləri fərqləndirir.

2.1.4. Öyrəndiyi yeni sözləri cümlə içərisində işlədir.

Alt-standartlarda verilən fellər cədvələ

əsasən təhlil edilərkən məlum olur ki, *adlandırır* feli idraki taksonomiyanın bilmə, *izah edir, fərqləndirir* - anlama, *cümlədə işlədir* - tətbiqetmə mərhələlərini əks etdirmişdir. Nəzərə alsaq ki, əsas standartda təqdim edilən *nümayiş etdirir* feli taksonomiyaların tətbiqetmə mərhələsinə aiddir, alt-standartlarda verilən fellərin tətbiqetmə mərhələsini aşmaması və tətbiqəqədərki hər iki mərhələni (bilmə və anlama) ehtiva etməsi qanunauyğundur. Bu standartı reallaşdıran müəllim bilir ki, ondan tələb olunan şagirdin idraki bacarığını tətbiqetmə səviyyəsində inkişaf etdirməkdir. Təlim məqsədləri müəyyənləşdirilərkən bu məsələlər rəhbər tutulur. Bir mərhələdə təqdim edilən standartın qiymətləndirilməsi həmin mərhələnin həddində aparılmalıdır. Əgər taksonomiyanın aşağı mərhələsi üzrə nəzərdə tutulan bacarığın qiymətləndirilməsi üçün tərtib edilən tapşırıqlar taksonomiyanın bir və ya iki mərtəbə yuxarı mərhələsinin bacarıqlarını əhatə edərsə, bu, qiymətləndirmənin qeyri-obyektivliyinə, şagird nailiyyətinin real dəyərləndirilməməsinə səbəb ola bilər. Bu baxımdan taksonomiyalar standartların həm tərtibində, həm tətbiqində, həm də qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Standartlarda nəzərdə tutulan ikinci əsas məsələ şagirdlərin dəyərlərə münasibətini inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Bu məsələlərin həllində affektiv (emosional) taksonomiyaların rolu əvəzsizdir. Affektiv taksonomiyalar şagirdlərin hiss, yanaşma, dəyər və emosiyalarının inkişafının təşkilində böyük əhəmiyyətə malikdir. D.Krasvol 1964-cü ildə affektiv taksonomiyanın təsnifat sistemini yaratmışdır [6]. Bu taksonomiyanın beş mərhələsi müəyyən olunmuşdur. Həmin mərhələlər də idraki taksonomiyanın mərhələləri kimi N.Gronland [9] tərəfindən standartların tərtibi üçün araşdırılmışdır. Nəzəriyyəçi alim hesab edir ki, affektiv taksonomiyaları standartlarda ifadə etmək digər taksonomiyalarla müqayisədə daha mürəkkəb bir prosesdir.

Müəllif bu fikri aşağıdakı kimi əsaslandırır:

♥ *Bu sahədə istifadə edilən terminologiya hiss və emosiyalarla əlaqədar olduğu üçün mücərrəddir.*

♥ *Bəzi standartlarda affektiv bacarıqları aydın təsvir etmək imkanı olsa da, bir çoxları gizli xarakter daşıyır, yalnız nəzərdə tutula bilər.*

♥ *Affektiv taksonomiyalar mərhələlər üzrə yüksəldikcə digər taksonomiyalarla inteqrasiya edir, çünki dəyərlər davranış əsasında müəyyən edilir.*

N.Gronland affektiv taksonomiyalarla bağlı araşdırmalarında hər mərhələnin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və onları əks etdirən fellər sırasını cədvəl 3 və 4-dəki kimi təyin etmişdir:

Cədvəl 3. Affektiv taksonomiyanın mərhələləri və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri

Mərhələ	Şagird davranışının xüsusiyyətləri
Məqbulsayma	Şagird hər hansı bir təlim prosesində iştirak etmək üçün stimullaşdırılır. Bu standartlarda məsələlər əşyanın mövcudluğunu anlamadan ona seçimli yanaşmaya qədər inkişaf etdirilir.
Reaksiyavermə	Şagird təlim prosesində fəal iştirak edir, suallara cavab, hadisələrə reaksiya verir. Bu standartlarda şagirdin zövq və maraqlarının axtarılması və fəaliyyətdə tətbiqi vurğulanır.
Dəyərləndirmə	Şagirdin hər hansı əşya və ya hadisəni dəyərləndirməsinə xidmət edir. Bu standartlar baş verənlərə münasibətin təhlil edilməsi üçün şərait yaradır.
Təşkilətmə	Şagirdin dünyagörüşünün formalaşmasına xidmət edən standartlar bu mərhələyə əsaslanır.
Dəyər və ya dəyərlər sistemini xarakterində əksətdirmə	Bu mərhələdə fərd davranışlarını nəzarətdə saxlayan və həyat tərzini müəyyənləşdirən dəyərlər sistemində malikdir. Bu məzmun standartları şagirdin şəxsi, ictimai və emosional davranışının formalaşmasına yardımçı olur.

Cədvəl 4. Affektiv taksonomiyanın mərhələlərini əks etdirən fellər	
Mərhələ	Şagird davranışının xüsusiyyətləri
Məqbulsayma	<i>Soruşur, cavab verir, dəstəkləyir, riayət edir</i>
Reaksiyavermə	<i>Kömək edir, müzakirə edir, nümayiş etdirir, təqdim edir, oxuyur, şeir söyləyir, danışır</i>
Dəyərləndirmə	<i>Oxuyur, məruzə edir, fikir mübadiləsi edir, dəvət edir, öyrənir, çalışır, münasibətini bildirir, izah edir</i>
Təşkilətmə	<i>İcra edir, dəyişir, müqayisə edir, müdafiə edir, təşkil edir, hazırlayır</i>
Dəyər və ya dəyərlər sistemini xarakterində əks-ətdirmə	<i>Təsir edir, təcrübədən keçirir, dəyərləndirir, həll edir, nümayiş etdirir, istifadə edir</i>

Fiziki tərbiyə fənn kurikulumunda (I sinif) [10] "Mənəvi-iradi keyfiyyətlər" məzmun xətti üzrə verilmiş aşağıdakı standartlarda affektiv taksonomiyaların birinci və ikinci mərhələləri əhatə edilmişdir:

4.1. Hərəkəti fəaliyyət zamanı məqbul davranış nümayiş etdirir.

4.1.1. Hərəkəti fəaliyyət zamanı müəyyən olunmuş gün rejimi və nizam-intizam qaydalarına riayət etdiyini nümayiş etdirir.

4.1.2. Komanda tərkibində fəaliyyətlə bağlı müvafiq ilkin bacarıqlar (öz yerini və vəzifəsini bilmə, birgə fəaliyyətə uyğunlaşma) nümayiş etdirir.

Əsas standartda ifadə edilmiş affektiv bacarıq alt-standartlarda aydınlaşdırılmış, bu zaman bacarığın sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf etdirilməsi prinsipi gözlənilmişdir. 4.1.1. kimi kodlaşdırılmış birinci alt-standart affektiv taksonomiyanın birinci mərhələsi olan "məqbulsayma", 4.1.2. kimi kodlaşdırılmış ikinci alt-standart isə həmin taksonomiyanın ikinci mərhələsi olan "reaksiyavermə" mərhələsində təqdim edilməklə əsas standartın təlim zamanı reallaşdırılması işi istiqamətləndirilmişdir.

Həmin standartın IV sinif üzrə alt-standartlarında aydınlaşdırılması isə affektiv taksonomiyanın yüksək – "təşkilətmə"

mərhələsi həddində həyata keçirilmişdir.

4.1. Hərəkəti fəaliyyət zamanı məqbul davranış nümayiş etdirir.

4.1.1. Hərəkətlərin icrası prosesində əməkdarlıq və qətiyyət nümayiş etdirir.

4.1.2. Həllədiçi vəziyyətlərdə məsuliyyəti öz üzərinə götürmək, yoldaşlarına dəstək olmaq keyfiyyətləri nümayiş etdirir.

Bu, cədvəl 3-də göstərilən səciyyəvi xüsusiyyətlərdən üçüncüsünə aid edilə bilər, yəni taksonomiyanın yüksək mərhələsinə aid olan bacarıqların nümayiş etdirilməsi digər taksonomiyalarla inteqrasiyada baş verə bilər. Artıq formalaşmış dəyərlər davranış əsasında müəyyən edilir. Fiziki tərbiyə fənni, əsasən, hərəkəti fəaliyyətlərlə səciyyələndiyindən bu fənn üzrə affektiv bacarıqlar psixomotor taksonomiya ilə inteqrasiyada təqdim edilmişdir. Əməkdarlıq və qətiyyəti hərəkətlərin icrası prosesində nümayiş etdirmək əhəmiyyətli hesab edilmişdir. Həllədiçi vəziyyətlərdə məsuliyyəti öz üzərinə götürmək və yoldaşlarına dəstək olmaq üçün real situasiyada konkret hərəkətlərlə müvafiq davranış nümayiş etdirmək kimi tələb hiss və duyğuların müəyyən fəaliyyət zamanı aşkar edilməsinə şərait yaradır.

Məzmun standartlarında öz əksini tapmış üçüncü əsas sahə psixomotor bacarıqlardır. Bu bacarıqlar əzələ inkişafını və hərəkəti fəaliyyəti əhatə edir. Kurikulumda psixomotor sahənin ən çox vurğulandığı fənn fiziki tərbiyə, texnologiya, musiqi fənləridir. Digər fənlər də bu və ya digər dərəcədə iradi və ya qeyri-iradi psixomotor bacarıqlarla əlaqədardır.

Məzmun standartlarında psixomotor (hərəkəti) bacarıqların tərtibinin elmi-nəzəri əsasını K.Murun sistemləşdirdiyi psixomotor taksonomiya təşkil edir [11]. K.Mur psixomotor taksonomiyaları 3 mərhələyə ayırır: *təqlid (imitasiya)*, *idarə (manipulyasiya)*, *dəqiq icra*.

➤ **Təqlid** mərhələsində şagirdlər müəllimin nümayiş etdirdiklərini təqlid edirlər ki, bu da hərəkəti bacarıqların ilkin mər-

hələsi kimi dəyərləndirilir. Bu mərhələ təlimin təşkilində müəllimin dəstəyi kimi qəbul edilir. Bu mərhələ şagirdin hər hansı bacarığı nümayiş etdirməsinə ilkin cəhdi kimi dəyərləndirilir. Bu zaman icra axıcı və koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilməyə bilər. Məsələn, topun hədəfə düzgün atılması hərəkətlərini şagird təqlid edərkən nümunələri qeyri-dəqiq icra edə bilər.

➤ **İdarə** mərhələsində şagirdin hər hansı hərəkəti bacarığı müstəqil şəkildə, müəllimin yardımından istifadə etməyə qabil olması nəzərdə tutulur. Bu mərhələdə hərəkətlərin icrası zamanı şagirdin sərbəstlik nümayiş etdirməsi mühüm şərt olsa da, icranın qeyri-dəqiqliyi yolveriləndir.

➤ **Dəqiq icra** psixomotorun ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə şagirdlər hərəkətləri bacarıqla və dəqiq icra edirlər. Avtomatik olaraq hər hansı bacarığı düşünmədən nümayiş etdirərkən fəaliyyətin digər elementlərini də nəzərdə saxlayırlar.

Fiziki tərbiyə kurikulumunun birinci sinif üzrə məzmun standartında bu məsələlər aşağıdakı kimi öz əksini tapmışdır:

2.1. Şagird hərəkəti bacarıqları mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Təqdim olunan sıra hərəkətlərini müvafiq komandalara uyğun yerinə yetirir.

2.1.2. Sadə ümuminkişaf hərəkətlərini yerinə yetirir.

2.1.3. İdman növlərinə (atletika, gimnastika) aid sadə hərəkətləri nümunələrə müvafiq təkrar edir.

2.1.4. İdman növlərinə aid (atletika, gimnastika) alət və avadanlıqlardan istifadə zamanı təhlükəsizlik qaydalarına əməl edir.

2.1.1. kimi kodlaşdırılmış alt-standart psixomotor taksonomiyanın ən aşağı – təqlid mərhələsinə aiddir. Belə ki, şagirdlər onlara müəllim tərəfindən təqdim edilən hərəkətləri müvafiq göstərişlərə əsasən yerinə yetirirlər. 2.1.3. alt-standartının da bu mərhələyə aid olduğunu müşahidə edirik. Şagirdlər idman nümunələrinə aid sadə hərəkətləri müəllimin göstərdiyi sadə nümunələrə əsasən təkrar edirlər. 2.1.2. alt-

standartında isə artıq idarə mərhələsinin xüsusiyyətləri müşahidə edilir. Belə ki, nümunədə şagird sadə ümuminkişaf hərəkətlərini müstəqil yerinə yetirir. 2.1.4. alt-standartı artıq hərəkətlərin dəqiq icrasını tələb kimi irəli sürür. Şagird idman növlərinə aid hərəkətləri icra edərkən fəaliyyətin digər elementi olan alətlərdən istifadə zamanı təhlükəsizlik qaydalarına riayət edir. Beləliklə, "hərəkəti bacarıqları mənimsədiyini nümayiş etdirir." Məzmun standartı dörd alt-standartda psixomotor taksonomiyanın mərtəbələri nəzərə alınmaqla sadəcə mürəkkəb – ilkin mərhələdən ən yüksək mərhələyə doğru inkişaf etdirilmişdir. Məzmun standartında öz ifadəsini tapmış məzmun və fəaliyyət sadələşdirilmiş, bununla da təlimin təşkili istiqamətləndirilmişdir.

Məzmun standartlarının fəaliyyət komponentində öz əksini tapmış üç taksonomiya fənlərin səciyyəvi xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla mütənasib şəkildə bölünür, həm də həmin taksonomiyalar arasında qarşılıqlı əlaqələr gözlənilir.

Müxtəlif sinif mərhələlərində alt-3. standartlar dəyişkən olur.

Standartlar, əsasən, dəyişmir. Nadir hallarda standartların sinifdən-sinfə dəyişməsi müşahidə edilə bilər. Lakin alt-standartların, bir qayda olaraq, dəyişməsi normaldır. Alt-standartların müxtəlif siniflərdə təkrarlanması bəzən məqsədəuyğun hesab edilsə də, belə halların tez-tez təkrarlanması ətalətdən xəbər verir. Alt-standartlar sinifdən-sinfə məzmun baxımından genişlənir və dərinləşir. Bir standartın alt-standartlarının birinci sinifdən dördüncü sinfə qədər məzmun baxımından genişlənilib dərinləşməsi və bununla da fəaliyyət baxımından mürəkkəbləşməsi cədvəl 5-də verilmişdir.

Cədvəl 5-də təqdim edilən məzmun standartı təsviri incəsənət kurikulumundan [12] nümunədir.

Birinci sinif üzrə alt-standartın məzmunun deklarativ, ikinci və üçüncü sinif üzrə prosedural, dördüncü sinif üzrə isə

Cədvəl 5.

Alt standartların sinifdən-sinfə dəyişməsi

Kodlaşma			I sinif	II sinif	III sinif	IV sinif
Məzmun xəttinin nömrəsi	Standartın nömrəsi	Alt-standartın nömrəsi				
2	2		Təsviri sənət üzrə zəruri sadə təsvir alətlərindən istifadə bacarıqlarını nümayiş etdirir.	Təsviri sənət üzrə bədii ifadə vasitələrindən istifadə bacarıqlarını nümayiş etdirir.	Təsviri və dekorativ sənət üzrə bədii ifadə vasitələrindən istifadə bacarıqlarını nümayiş etdirir.	Təsviri və dekorativ sənət üzrə bədii ifadə vasitələrindən istifadə bacarıqlarını nümayiş etdirir.
2	2	4	Əsas rəngləri tanıyır.	Ənənəvi Azərbaycan naxışlarından sadə dekorativ kompozisiyalar quraşdırır.	Sadə dekor (bəzək) kompozisiyalarını məişət predmetlərinə tətbiq edir.	Müxtəlif əşyaların xarici səthində bəzək kompozisiyaları yaradır.

kontekstual bilik kateqoriyasına aid olması onun sinifdən-sinfə dərinləşmə və genişlənməsindən xəbər verir. Məzmunun bu cür dinamik inkişafı fəaliyyətin də mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Birinci sinifdə fəaliyyət idraki taksonomiyanın bilmə, ikinci sinifdə təhlil etmə mərhələsinə aiddir. Üçüncü və dördüncü siniflərdə artıq idraki taksonomiyalarla psixomotor taksonomiyaların inteqrasiyası baş verir. Belə ki, şagird düşüncələrinin məhsulunu əl əməyində tətbiq edir. Üçüncü sinifdə idraki taksonomiyanın tətbiq etmə mərhələsi ilə psixomotor taksonomiyanın idarə (manipulyasiya) mərhələsi, dördüncü sinifdə idraki taksonomiyaların sintez etmə mərhələsi ilə psixomotor taksonomiyaların dəqiq icra mərhələsi inteqrasiyalı şəkildə təqdim edilir. Məzmunun genişlənməsi və dərinləşməsi fəaliyyətin də kifayət qədər mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Alt-standartların bu cür dəyiş-kənliyi şagirdin sinifdən-sinfə inkişafının nəzərə alınmasında təmin edir.

Məzmun standartlarının istər tərtibi, istər tətbiqi, istərsə də qiymətləndirilməsində göstərilən məsələlər böyük əhəmiyyət daşıyır. Bunlara nə qədər çox əhəmiyyət verilsə, mükəmməl elmi-nəzəri əsaslara söykənən, şagirdin maraq və ehtiyaclarına, cəmiyyətin tələblərinə cavab verən, real təhsil standartları yaradılmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004), I kitab. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005.

2. National Commission on Excellence in Education 1983. s.5. www.mcrel.org/standards-benchmarks.

3. Diane Ravitch, National Standards in American Education: A Citizens Guide (1995).

4. Azərbaycan Respublikasının ümum-təhsil məktəbləri üçün ana dili kurikulumu (layihə). "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 18 avqust 2006-cı il, 04 may 2007-ci il.

5. Bloom B.S., Max D.Engelhart, Edvard J.Furst., Walker H.Hill., David R.Krathwohl Taxonomy of educational objectives. The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. New York, David McKay 1956.

6. Krathwohl David R., Benjamin S. Bloom, Brtarn B. Masia. Taxonomy of educational objectives. The classification of educational goals. Handbook II: Affective domain. New York, David McKay 1964.

7. Kendall, J. S., & Marzano, R. J. (2004). Content knowledge: A compendium of standards and benchmarks for K-12 education. Aurora, CO: Mid-continent Research for Education and Learning. Online database: <http://www.mcrel.org/standards-benchmarks/>

8. Azərbaycan Respublikasının ümum-təhsil məktəbləri üçün riyaziyyat kurikulumu (layihə). "Azərbaycan müəllimi" qəzeti,

11 avqust 2006-cı il, 06 aprel 2007-ci il.

9. Gronland N. Writing instructional objectives for teaching and assessment. 2004, Pearson Prentice Hall.

10. Azərbaycan Respublikasının ümum-təhsil məktəbləri üçün fiziki tərbiyə kurikulumu (layihə). "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 09 may 2007-ci il.

11. Moore, Kenneth D. Classification teaching skills. 2-nd ed. New York, McCraw Hill, 1992.

12. Azərbaycan Respublikasının ümum-təhsil məktəbləri üçün təsviri incəsənət kurikulumu (layihə). "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 15 sentyabr 2006-cı il, 30 mart 2007-ci il.

Afat Suleymanova

Content standards in subject curriculums

The article deals with issues of content standards, as an important component of subject curriculums. By interpreting the structure of content standards, the role of categories of knowledge in content and the characteristics of taxonomies in behavior is clarified. The indicated issues are elucidated by giving examples from mother tongue, mathematics, physical culture, and fine arts subject curriculums of elementary level of education.

Афат Сулейманова

Стандарты содержания в предметных куррикулах

В статье рассматривается стандарты содержания предметных куррикулов и его компоненты. При этом характеризуется категории знаний отражающих содержание стандартов и таксаномии деятельности, их роли в организации обучения. Данные вопросы раскрываются примерами из предметных куррикулов для начального образования по родному языку, математике, физкультуре и изобразительному искусству.